

БУФЕРНИ ЗОНИ В ЮЖЕН КАВКАЗ

Проф.д-р Нина Дюлгерова

Често ролята на буферна зона играят една или няколко държави като нито една от тях не си е избрала такава съдба по собствена воля. Те се превръщат в буфери в резултат на враждебното обкръжение, което не могат да контролират. Буферните държави традиционно са слаби актьори, които са обкръжени от по-силни, амбициозни и често агресивни образувания, които предопределят целите на буферната страна. Всъщност те са жертвени елементи в едно по-голямо противоборство и са част от системата на баланса на силите, но не и на международното право. В процеса на модификация на модела на регионалните взаимоотношения буферните държави по правило са първите жертви. По този начин те се разплащат за временния еквилибрум между по-силните страни¹.

Разпадането в края на ХХ век на социалистическата система, а след това и на Съветския съюз, разрушава изградената през вековете огромна буферна зона, обхващаща почти половин Европа и част от Азия, която защитава Руската (Съветската) империя. Русия е лишена от буферния щит и това открива и прави уязвими новите ѝ граници. Буферните зони, които Москва губи в Източна Европа и дори някои страни от ОНД, постепенно преминават под контрола на НАТО и европейските интеграционни структури. Бившите съветски републики по границата с Руската федерация запазват ролята си на буферни държави, но вече с други военнополитически приоритети. Геополитическите субекти, които не притежават необходимите ефикасни възможности за завоюване и задържане на територии, губят контрол над геополитическото пространство. Битката за буферните пространства не завършва с промяната в акцентите на тяхното присъствие в геополитическото пространство. Поредният опит да се намери модус вивенди на проблема

за възстановяване на старите господари или неутрализиране на новите авторитети

в буферните зони е теорията за страните в ролята им на цивилизационни лимитрофи².

В основата на тази теория са основните идеи на двама изследователи на „цивилизационната геополитика“ С. Хънгтингтън и В. Цимбурски за геополитическата категоризация на света след Студената война. На известния цивилизационен модел на Хънгтингтън за „ойкумените, които не се делят изцяло на цивилизации“, Цимбурски опонира с тезата за „пространството между светове“³, в които живеят „народи-маргинали“⁴. Това са западните славяни, румънците, молдовците и унгарците, народите на Кавказ, така също и тюркските етноси. Територията на тези народи

Цимбурски обявява за своеобразни „проливи“ между различните цивилизации, а не като отделна гранична територия на която и да е от тях⁵. Политико-културната стратегия на всеки от маргиналните етноси е различна.

Подобно на Хънгтинтън Цимбурски използва термина цивилизации, но с нюанси в контекста. Основният субект на световната история на цивилизациите, според Цимбурски, са „човешките популации с техните ясно очертани географски граници, които са модел, съдържащ определен, рязко контрастиращ с друг тип духовност и социалност”⁶. Съгласно този модел Русия е огромна територия от Тихия океан до сегашните ѝ западни граници, отделена от другите, съседни цивилизации (Евро-Атлантика, Китай, арабско-иранския мюсюлмански свят) с пояса на т.нар. Велик Лимитроф - верига от територии, населени с народи, непринадлежащи изцяло към нито една от горепосочените цивилизации⁷. Конкуренцията между двата модела, интерпретиращи и оценяващи на геополитическо ниво разпадащите се контури на просъществуващата няколко века международна система, очертава както общите, така и специфичните подходи и изводи в анализа на динамичната промяна в света.

Процесите, които маркират геополитическите изменения в Европа и постсъветското пространство, оказват влияние и върху основополагащите структури и механизми, характеризиращи света след Втората световна война. Нещо повече, динамиката на промените, водещи до глобализация с нови субекти и правила, поставя на сериозно изпитание принципите на международното право.

Глобалният световен ред принципно се различава от съществуващия досега по неговите субекти, обекти и цели на регулиране. Субектите на световния ред са създаващите го държави, чиито брой принципно не е ограничен. Една от главните цели на регулирането е насочена към намаляване риска от въоръжени конфликти и война между тези държави.

Основната политическа причина за обвързаността на глобализацията с легитимността са проблемите на взаимовръзка между глобалната, международната и националната сигурност, и в този контекст – с проблема за т.нар. „провалили се държави” (failed states). Успешният процес на глобализация се нуждае от конкурентоспособни, вътрешно стабилни, некорумпирани и произтичащото от всичко това – демократични страни. Провалилите се държави не съответстват на посочените критерии поради своята раздробеност и ограничени ресурси на държавата, на силното съперничество между кланове и групировки на елита, големия егоизъм на локалните елити, тяхната невъзможност да контролират обществото, безотговорността пред държавата и международното общество. Тези държави се отличават с иманентна нестабилност, корумпираност на държавния апарат, ниско жизнено равнище на основната част от населението и отсъствие на позитивни жизнени перспективи. Подобни

държави често са жертва на жестоки диктатури или се превръщат в база на различни полулегални, нелегални и криминални организации с разнороден характер. В условията на глобализация обаче те са опасност за международната сигурност, с оглед лекотата, с която стават източник и арена на конфликти, или обект на манипулация и/или удобна база за международен тероризъм и престъпност⁸.

* * *

През последните години теоретичните концепции от миналото все повече се отдалечават от динамично променящата се реалност. Ярکو доказателство за това са измененията в постсъветското пространство, най-вече в южнокавказкия регион. В годините след разпадането на биполярния свят термини като „непризнати държави” и „замразени” конфликти се превръщат в имплицитна част от многобройните анализи и сценарии, свързани с променящата се политическа картина в Кавказкия регион. Проблемът със статута и правната характеристика на трите буферни зони в Южен Кавказ – Абхазия, Южна Осетия и Нагорни Карабах, ескалира след кавказката криза от август 2008 г. Тогава за пореден път през 2008 г. се постави на изпитание международното право и неговите най-съществени принципи – суверенитет и легитимност на правото на самоопределение. Обявяването на независимостта на Косово през февруари с.г., получила признание от 53 държави, се превърна в сериозно предизвикателство за съществуващите принципи и норми на международноправовия ред. Не закъсня и следващото предизвикателство, резултат от неуспешния за Грузия опит да установи контрол над северните си територии – Абхазия и Южна Осетия. Признаването от Москва на независимостта на двете републики след петдневната война с Тбилиси задълбочи международната криза.

За пореден път се доказва, че единният суверенитет над подведомствената територия като един от стандартните критерии на конституционното право е неприложим на практика. В контекста на този постулат в исторически и съвременен план както Грузия така и Азербайджан, не влизат в тази категория. От значение е обстоятелството, че към момента на своето официално признаване те не осъществяват единен суверенитет над цялата територия на своите държави. Още през 1991 г. Азербайджан *de facto* губи контрола над Нагорни Карабах, а Грузия - над Южна Осетия, а по-късно и над Абхазия. По тази логика и Русия би трябвало да има проблеми заради Ичкерия, която като правов субект през 90-те години на ХХ век фактически е извън руското правно и политическо пространство.

Критерият за „състоятелността” на държавите също е неприложим към непризнатите републики. Изследвайки проблемите на Западните Балкани немският политолог Щефан Трьобст изгражда тезата за държавната състоятелност като основно препятствие за прилагане на

термина „бандитски анклави” към непризнатите държави⁹. Бандитският анклав не се нуждае от държавна символика, претенции за легитимност и най-важното – от държавно-исторически мит¹⁰.

Непризнатите страни действително притежават много от атрибутите на държавността – държавна символика, правителство и парламент, бюджет, армия, полицейски сили и структури на сигурността. Аксиоматичен факт е и обстоятелството, че идеологическите системи на непризнатите държави от постсъветското пространство се основават главно на историческото право.

Новите суверенни държави на бившия СССР, след като придобиват своята независимост, за кратък период от време заменят принципа на правата на нациите на самоопределение с принципа на териториалната цялост. Всяка една от суверенните държави в Южен Кавказ прилага разнообразни методи за утвърждаване на своята власт в неподвластните на нея региони. Най-често това е съчетаване на политическите със силовите средства, което води до нежелани резултати. Т. напр. премахването на южно-осетинската автономия от грузинския Парламент през декември 1990 г. може да бъде определено като недалновидно решение. Неговият единствен и лесно предсказуем резултат е насилието и многобройните жертви от двете страни.

Освен това решението на Тбилиси създава ситуация, която дава възможност на Русия да се намеси в грузинските процеси в ролята на миротворец. Реакцията на Москва само помага за фактическото отделяне на Южна Осетия от Грузия. Тя няма нищо общо с правата на осетинското малцинство в Грузия, а се оценява по-скоро като необмислена реакция на обявената дни преди това „Южно-Осетинска Съветска Демократическа Република”, отделена от Грузия¹¹. С този акт стартира процес, който през годините конкретизира параметрите на отношенията Грузия-Русия-непризнатите в рамките на Грузинската държава републики. Основните елементи на формирация се модел са дистанциране (Тбилиси-Москва, Цхинвали-Тбилиси, Сухуми-Тбилиси) и перманентни политически, дипломатически и икономически провокации, целящи елиминирането на Русия (от страна на Грузия) и запазването на руското статукво в региона (от страна на Русия, Абхазия и Южна Осетия). Всяка една от заинтересованите страни се стреми да осъществява изгодна за нея стратегия.

Проблемът, който засилва геометричната прогресия на грешките и напрежението в региона е елиминираният от Тбилиси основен геополитически факт. Географските параметри на Грузинската ССР, както и на всяка друга държава в постсъветското пространство, са резултат на политическото решение на Кремъл, а не на национални борби. В новите условия на постсъветското пространство обаче политическият мениджмънт на „малката империя” е невъзможен. Условието на

независимата държава предопределят проблемите на националното строителство да са от изключителната компетентност на Тбилиси. Юридически обоснованата привилегия обаче не е съпроводена от необходимия ресурс, който да изгради грузинската държава на етнонационален принцип.

Обявената от Южна Осетия независимост в началото на 90-те години на XX век ескалира конфликта между центъра (Тбилиси) и бившата автономна област. Поредицата от импулсивни грешки както в Тбилиси, така и в Цхинвали засилва напрежението между тях. То ескалира с нова сила след „революцията на розите“ през есента на 2003 г., резултат от която е изборът на нов президент на Грузия - Михаил Саакашвили. Почти всяко лято след тази година граничните провокации, отвличанията и жертвите се превръщат в константна величина в отношенията Тбилиси - Цхинвали. Кулминацията е в инспирирания от Тбилиси въоръжен конфликт срещу Цхинвали, прераснал в грузино-руски през август 2008 г.

Най-интензивни и с висока степен на негативизъм са грузинско-абхазките отношения. Закономерностите на международните отношения в триъгълника „голям-среден-малък“ са такива, че малкият народ винаги се опасява от хегемонистичните стремежи на средния и се стреми към покровителството на големия. Играната през годините роля на балансър от Русия, която признава териториалната цялост на Грузия, но не създава условия за унищожаване на абхазката самостоятелност, подклажда антируската реакция на Тбилиси, която през последните години ескалира в разнообразни международни и регионални акции.

Проблемът с абхазкото и южноосетинско присъствие в грузинското териториално пространство получава своето решение с военния конфликт между Тбилиси и Цхинвали през август 2008 г., който прераства в руско-грузинска война. Военното поражение на Грузия, независимо от дипломатическата подкрепа на САЩ и държавите от ЕС, както и признатата от Русия независимост на Абхазия и Южна Осетия, очертават новия формат на процесите в Кавказкия регион. Москва премахва буферната зона с Тбилиси и утвърждава военното си присъствие в региона чрез изграждането на свои бази в двете признати от нея държави.

Освен това Абхазия и Южна Осетия трудно вече могат да бъдат причислени към познатите досега правни категории „замразени“ конфликти, „непризнати държави“ или буферни зони. Те могат да бъдат окачествени като проблемни зони, в чиято група остава Нагорни Карабах и Приднестровието. Разликата между Сухуми и Цхинвали от една страна, и Степанакерт* и Тираспол** – от друга, може да се търси в съществуващата де юре формула на териториалния интегритет на Грузия, който всички освен Русия, Никарагуа и политическото движение „Хамас“, признават и

* столицата на НКР

** столицата на Приднестровието

във фактическото отсъствие на грузинската цялост. Общото между Косово, Абхазия и Южна Осетия е в отсъствието на международен консенсус за тяхното съществуване като независими международноправни субекти, а също така и в превръщането им в т. нар. клиентелистки държави. Това не прекратява тяхното присъствие в международното пространство като удобни обекти на въздействие. Освен това те са и сериозен аргумент в многопластовото и динамично противоборство между Русия, САЩ и ЕС.

* * *

В проблема Нагорни Карабах принципът на историческото право, преминавайки през негативите на карабахската война, се трансформира в синдрома „победител” и „победен” в арменското и азербайджанското общества. Този синдром влияе върху това, как обществото възприема опасността. За Азербайджан нерешеният карабахски конфликт сам по себе си представлява сериозна опасност за неговата сигурност, докато в Армения приемат карабахския конфликт за „решен”, а опасността за Ереван произтича от вътрешнополитическите тенденции. Влизайки в преговорния процес на взаимоотношения Баку и Ереван преминават дългия път от емоционалния негативизъм към прагматичния иредентизъм.

Преговорният процес за решаване на Нагорно-Карабахския проблем е обвит в тайнственост, а очакваните от него резултати са главно в сферата на пожеланията. Повече от 15 години е в сила договореното с международните посредници от т.нар. Минска група условие, процесът на преговорите и съдържанието на документите по въпроса да не получават гласност докато не се постигнат конкретни резултати. За този период стагнацията на проблема не се променя. От една страна секретността на процеса позволява да не се засилва негативното напрежение между Баку и Ереван, но от друга страна тя също така крие изненади. Отсъствието на обществени дискусии по федеративните алтернативи обаче оставя населението в двете републики неподготвено за федеративния компромис, който се очаква да постигнат страните в процеса на преговорите. Обществената реакция може да е с неочаквани и неприятни за политическите ръководства на Армения и Азербайджан последици¹². Голяма е вероятността компромисът да има трудно контролирани вътрешнополитически ефекти, засягащи много външни сили, които трудно могат да бъдат балансирани. Неслучайно през юли 2008 г. Конгресът на САЩ одобри финансова помощ за 2009 г. в размер на 52 млн. долара на Армения, а за Нагорни Карабах – 8 млн. долара. Също така Армения и Азербайджан ще получат по 3 млн. долара като военна помощ¹³.

Поредното, пето признаване от Генералната асамблея на ООН на Нагорни Карабах като част от азербайджанската държава,¹⁴ също не променя ситуацията. Общопризнато правило е, че към числото на сериозните нарушения на задълженията, произтичащи от императивните норми на общото международно право, се отнасят агресията, геноцида и

расовата дискриминация¹⁵. Унищожението през февруари 1992 г. на цивилното азербайджанско население на град Ходжали, е сериозно нарушаване правата на цивилно население по време на въоръжените конфликти и може да се квалифицира също като геноцид¹⁶. Международната общност, главно чрез ООН, провъзгласява и утвърждава в международните инструменти кодекса от основополагащи ценности като мир и уважение на правата на човека. Наслагваните през годините негативи в азербайджанско-арменските отношения са прудно преодолими, но не могат да бъдат пренебрегнати опитите за промяна, които се засилват след кавказката криза от август 2008 г. Многобройните срещи в двустранен и многостранен формат на експертни и правителствени нива досега могат да бъдат окачествени като засилване на прагматизма в търсенето на очаквания компромис.

Неслучайно решението на Нагорно-Карабахския конфликт е обвързано с идеята, че „държавата трябва да бъде общ дом за всички слоеве на населението, живеещи в нея в условията на равенство, запазване на самобитността на отделните групи по тяхно желание в условия, гарантиращи развитието на самобитността. Последователността в отстояването на общопризнатите ценности изисква осъществяването на мерки за сдържане на всеки груб отказ от тях и недопускане на безнаказаност, в това число чрез изправяне на предполагаемите изпълнители пред съда. Дългосрочният и устойчив мир е гарантиран само чрез справедливост и уважение към достойнството, правата и свободите на човека¹⁷. Под тези думи могат да се подпишат политиците и обществата в Азербайджан и Армения, но реалностите продължават да бъдат други.

Едва ли в близко бъдеще обаче ще се постигне компромис по този въпрос. Трябва да мине доста време, за да се преодолеят спомените и жертвите от близкото минало. В кавказката зона на сигурност Нагорно-Карабахският казус продължава да бъде най-важен елемент от външнополитическите приоритети на Баку и своеобразен филтър за определяне статута на всеки един международноправен субект в азербайджанската скала на политическо и икономическо партньорство.

* * *

Обявената от Абхазия и Южна Осетия и призната от Руската федерация независимост е доказателство за неефективността на етнополитическия модел на постсъветска Грузия. Най-динамично развиващата се непризната държава в Кавказкия регион – Нагорни Карабах е свидетелство за политическото несъвършенство на независим Азербайджан. За пореден път през 2008 г. на дневен ред е поставен въпросът къде започва суверенитета и къде свършва легитимността на правото на самоопределение. Самоопределението е сложен, многостранен, понякога противоречив процес, при който отделянето и образуването на собствена държава е крайната му проява В някои случаи, когато всички

други мерки са изпробвани, отделянето е гаранция за оцеляване¹⁸. Косово, Абхазия и Южна Осетия са идентични казуси за изграждането на суверенни държави, които обаче не могат да съществуват без подкрепата на външна сила. Всяка една от тях притежава всички признаци на държавност, но частичното им признаване няма да им даде възможност за пълноценно участие в междудържавното общуване и следователно пълен суверенитет. Промяната в статута на Косово, Абхазия и Южна Осетия е доказателство за бумеранговият ефект на двойния стандарт относно принципите за суверенитета и териториалната цялост на държавите, от една страна, и правото на самоопределение, от друга. В този контекст могат да се разглеждат позициите на призналите Косово държави, които защитават териториалния интегритет на Грузия. Правопропорционална е позицията на Русия. Кремъл също аргументира своите тези чрез международното право. Декларацията на ООН от 1970 г. за основите и принципите на международното право, регулиращи дружеските отношения между държавите, обяснява казуса, че всяка държава е длъжна да гарантира правата на живеещите на нейната територия народи, включително и правото им на самоопределение. Също така всички са задължени да уважават териториалния интегритет на такава държава, която гарантира тези права и има правителство, реално контролиращо цялата територия.

Косово продължава да бъде своеобразен тлеещ анклав на напрежение на европейския континент, новият статут на Южна Осетия и Абхазия обаче решава проблем на Русия, но не и на Грузия и нейните поддръжници, независимо от получаваната активна политическа, финансова и военна подкрепа¹⁹. Грузинската криза излиза извън рамките на регионалните конфликти. Като част от евразийското пространство, което съсредоточава глобалното противоборство, териториалните проблеми на Тбилиси се превръщат в катализатор на геополитическите процеси.

Освен това признаването на независимостта на Южна Осетия и Абхазия от страна на Русия променя акцентите в постсъветското пространство и в глобалния свят. Заедно с Косовския суверенитет балканският и кавказкият казуси се превръщат в своеобразен тест за действие на съществуващите международноправни норми и филтър във формирането на новата международна стратификация. Не може да се елиминира и обстоятелството, че новият международноправен формат на тяхното съществуване изпълва с ново съдържание термини като буферни и проблемни зони.

¹ Ziring, L. Pakistan in the Twentieth Century. A Political History. Oxford. 2000

² Цымбурский В. Россия - Земля за Великим Лимитрофом: цивилизация и ее геополитика. Москва. 2000

³ Цымбурский В. Цит. Съч

⁴ Межуев, Б. (рец.) Цымбурский В. Россия — Земля за Великим Лимитрофом: цивилизация и ее геополитика

⁵ Цымбурский В.Л. Цит. Съч

⁶ Пак там. С. 9

⁷ Пак там.

⁸ Harvey, R. The Return of the Strong: The Drift to Global Disorder. London: Macmillan. 1995. P. 352

⁹ Troebst St. Conflict in Kosovo: Failure of Prevention? An Analytical Documentation, 1992-1998. Flensburg: 1998. http://www.ecmi.de/download/working_paper_1.pdf

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Зверев Ал. Цит. Съч. С. 25

¹² Corpieter V. Federalism and Conflict in the Caucasus... P. 17.

¹³ Армения и Нагорных Карабах получают 60 млн. долара.

<http://temadnya.com/news/Armenija-i-Nagornyi-Karabah-poluchat-ot-SShA-60-mln-dollarov/> 19.07.2008 г.

¹⁴ General Assembly of UN adopts resolution reaffirming territorial integrity of Azerbaijan, demanding withdrawal of all Armenian forces. <http://www.today.az/news/politics/43734.html>

¹⁵ Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts with commentaries (2001) commentary to Article 40, para. 4. Вж. Мусаки, Т. Военная оккупация территорий Азербайджана: правовая оценка. // Право, 2007, № 4-5 (28-29). С. 18.

¹⁶ Мусаки, Т. Военная оккупация территорий Азербайджана: правовая оценка. // Право, 2007, № 4-5 (28-29). С. 19.

¹⁷ Мусаки, Т. Военная оккупация территорий Азербайджана: правовая оценка. // Право, 2007, № 4-5 (28-29). С. 19.

¹⁸ Международное право – инструмент оформления принятых решений. <http://newsarmenia.ru/analytics/20080901/41938507.html>. 01/ 09/ 2008

¹⁹ DECISION No.861. INCREASING THE NUMBER OF MILITARY MONITORING OFFICERS IN THE OSCE MISSION TO GEORGIA 728th Plenary Meeting PC.Journal No. 728, Agenda item 1 PC.DEC/861 Organization for Security and Co-operation in Europe http://www.osce.org/documents/pc/2008/08/32615_en.pdf 19 August 2008.